

Теорія і методологія освіти

СТУДІЇ: СУХОМЛІНІСТИКА

Лінгводидактичні основи розвитку мислення дитини у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського

Тетяна КОЧУБЕЙ,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

В історії будь-якої держави, зокрема й України, відомі постаті, які своїм подвижницьким життям і діяльністю залишили яскравий слід для майбутнього покоління. Серед них і Василь Олександрович Сухомлинський – видатний український педагог, ідеї та досвід практичної роботи якого вивчають науковці і педагоги-практики як в Україні, так і за її межами – Китаї, Німеччині, Польщі та ін.

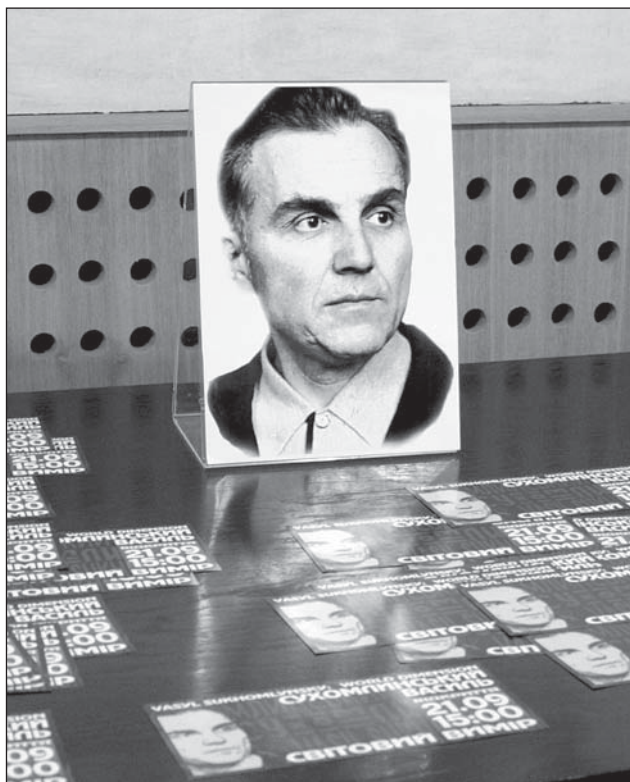
Дослідження спадщини видатного педагога відображено у дисертаційних роботах, монографіях, статтях. Вона є надзвичайно актуальною для теорії і практики сьогодення. Особливий інтерес становлять ідеї лінгводидактики та їх роль у питанні розвитку мислення дитини.

У цьому контексті спадок Василя Сухомлинського вивчали М.Антонець, Н.Безлюдна, А.Богуш, Г.Бондаренко, М.Вашуленко, І.Зязюн, В.Кузь, Л.Мамчур, Л.Ткачук, О.Савченко, О.Сухомлинська та ін. Наше дослідження також є спробою долучитися до висвітлення цього аспекту багатогранної спадщини видатного українського педагога-гуманіста.

Питання психофізіологічних особливостей мислення дитини Василь Олександрович розглянув у праці «Серце віддаю дітям». Він зокрема, зазначив: «Дитина мислить... Це означає, що відповідна група нейронів кори півкуль її мозку сприймає образи (картини, предмети, явища, слова) навколишнього світу і через найтонші нервові клітини – як через канали зв'язку – йдуть сигнали. Нейрони «обробляють» цю інформацію, систематизують її, групують, зіставляють, порівнюють, а нова інформація в цей час надходить і надходить, її треба знову й знову сприймати, «обробляти» [1, т. 3, с. 33]. Сприймаючи нові образи й «обробляючи» інформацію, нервова енергія нейронів швидко переключається від сприймання образів до їх «оброблення». Таке переключення є думкою дитини. З погляду Василя Олександровича: «Переключення думки, яка є

сутністю мислення, можливе лише тоді, коли перед дитиною або наочний, реальний образ, або ж настільки яскраво створений словесний образ, що дитина немовби бачить, чує, відчуває на дотик те, про що розповідають (ось чому діти так люблять казки)» [1, т. 3, с. 34].

Досвід практичної роботи павлицького вченого підтвердив, що у період «дитинства мислення» дитина має перебувати найближче до джерела думки – природи. Це дає змогу їй одночасно бачити, слухати, переживати і думати. Завдяки одночасному баченню, слуховому сприйманню і мисленню у дитини формується, за визначенням психологів, так звана емоційна пам'ять, тобто з «кожним уявленням і поняттям, що відклалися в пам'яті, пов'язується не тільки думка, але і почуття, переживання» [1, т. 2, с. 504]. У Школі радості В.Сухомлинський прагнув розвинути в дітей не лише вміння писати і читати, а й відчуття аромату слова, бачення його найтонших відтінків. Це засвідчує, зокрема, вивчення слова «луг», відображене ним у праці «Серце віддаю дітям». У ній Василь Олександрович розповідає, як запросив дітей до «джерела слова» з альбомами і олівцями. Діти розташувалися біля вчителя під схиленою вербою. Він звернув їхню увагу на красу навколишньої природи, на те, як літають метелики, гудуть бджоли, на череду корів, що купаються у річці, цвітіння квітів, сюрчання коника. Педагог намалював у своєму альбомі луг і підписав малюнок. Діти теж малюють біля нього, роздивляються написані

ним літери, кожна з них їм щось нагадує. Діти підписують свої малюнки і разом читають слова. У зв'язку з цим В.Сухомлинський наголошував: «Малюнок слова сприймається як щось ціле, слово читається – це читання не є результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і звукового сприймання ... одночасно запам'ятовується і літера, і маленьке слово» [1, т. 3, с. 80]. Спрацьовує правило: «Легше запам'ятовується те, що не обов'язково запам'ятовувати» [там само]. Педагог наголошував, що процес навчання має супроводжуватися тільки позитивними емоціями: радістю нового знання, радістю досягнення. Адже, «без емоційного піднесення неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку. ...З емоційністю пов'язані й фізіологічні процеси, що відбуваються в дитячому мозку: в моменти напруження, піднесення, захоплення відбувається посилене живлення клітин кори півкуль. Клітини в ці періоди витрачають багато енергії, але водночас і багато одержують від організму» [1, т. 3, с. 45–46].

За час багаторічної педагогічної діяльності Василь Олександрович переконався, що в періоди «емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, запам'ятовування відбувається найінтенсивніше» [там само, с. 46]. Він пересвідчився, що розумова праця дорослої людини і дитини суттєво відрізняються. Адже головним стимулом розумових зусиль дитини є не оволодіння знаннями, як у дорослого, а саме бажання вчитися, що закладено в характері дитячої розумової праці і мислення,

переживаннях, у потребі пізнання. Умовою повноцінного розумового розвитку в дитинстві є формування багатой, розвиненої емоційної пам'яті. У цей період розумові процеси дитини мають бути тісно пов'язані з живими, яскравими образами та предметами навколишнього світу. Вона розглядає предмети, грається з ними, відкриває при цьому щось нове для себе. Павліський мислитель зазначав: «Нехай, ставши учнем, дитина продовжує робити сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай нове з'являється в її житті поступово і не приголомшує зливом вражень» [там само, с. 96].

Дитина розвивається інтенсивніше серед природи. Бо саме специфіка мозку дитини потребує, щоб розум її розвивався серед природи – вічного джерела думки. Павліський мислитель застерігав учителів від спроб навчати тільки через слово, бо «клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. А цим клітинам ще потрібно розвиватися, міцніти, набиратися сил» [там само, с. 34]. Це призводить до тих сумних наслідків, які постають перед багатьма вчителями у початковій школі. Педагог розповідає – дитина ніби сидить тихо, не порушує дисципліни, слухає, але водночас нічого не розуміє. Вона ще не зовсім готова сприймати абстракції; коли немає живих образів, її мозок стомлюється. Процес осмислення дитини неможливий без тісного зв'язку мови з чутливим пізнанням світу. На думку багатьох психологів, педагогів-практиків, що молодшим є вік дитини, то більшого значення має чуттєвий зміст її мислення. Тому у початковій школі важливо збагачувати дітей повними, яскравими образами, які перевтілюються в елементи понятійного мислення. З цього приводу В.Сухомлинський зазначав: «Словесний образ – це крок на шляху переходу від мислення формами, звуками, фарбами і відчуттями до мислення поняттями» [1, т. 2, с. 506]. Створені вчителем словесні образи під час пояснення на уроках спонукають до формування в дитини емоційної пам'яті, збагачення внутрішнього мовлення.

Педагог наводить такий приклад дитячого мислення: «Хлопчик побачив розлюченого бика в оповитій вечірніми сутінками купі дерев. Це не просто гра дитячої фантазії, а й художній, поетичний елемент мислення. Інша дитина бачить у цих самих деревах щось інше, своє – вона вкладає в образ індивідуальні риси сприймання, уяви, мислення» [1, т. 3, с. 45]. Період «дитинства мислення» характеризується тим, що дитина не лише сприймає навколишній світ, а й малює, творить його. Образи, створені дитиною, емоційно забарвлені – це специфічна закономірність функціонування дитячого інтелекту. З огляду на це, Василь Олександрович започаткував у Павліській школі спеціальні уроки мислення. За його визначенням: «Уроки мислення – це і живе, безпосереднє сприймання образів, картин, явищ, предметів навколишнього світу, і логічний аналіз, здобування знань, розумові вправи, знаходження причин і наслідків» [1, т. 2, с. 515]. За такого підходу

до уроку дітям не потрібно говорити багато; важливо, щоб учитель знав «міру в розповіданні». Це нововведення В.Сухомлинського стало початком творчої роботи педагогічного колективу Павлівської середньої школи. Під його керівництвом було розроблено «300 уроків мислення серед природи». Методику проведення цих уроків вчений описав у багатьох статтях, книжках «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа». Подорожі у природу і є уроками мислення, уроками розвитку розуму. Новаторський досвід таких уроків збагатив теорію і практику початкового навчання.

Дітей не можна розглядати пасивними об'єктами, які повинні механічно сприймати слова вчителя. Дитина має подумати, висловити власні міркування, подивуватися оточуючими предметами. Адже мислення починається з подиву, який пробуджує і активізує думку дитини. Розумовий розвиток, а отже, і успішність дитини, значно залежать від того, чи поступовим і тривалим буде перехід від образного до понятійного (абстрактного) мислення. Дитина має пройти тривалу «школу образного мислення», інакше буде не підготовленою до абстрактного. У результаті розриву між образним і понятійним мисленням трапляються непоодинокі випадки, коли дитина добре завчила правила, але застосувати, чи навіть проілюструвати їх не може.

За класифікацією І.Павлова, існують два типи мислення: логіко-аналітичне (або математичне) та художнє (або образне). Щоб скеровувати розумову працю учнів, учитель має знати, який тип мислення домінує в них. В.Сухомлинський радив з'ясувати принаймні за рік до вступу дітей до школи, що легко зробити на природі, де дитина має можливість виявити особливості свого інтелекту, який тип мислення властивий кожній дитині.

Василь Олександрович був добре обізнаний у психофізіологічних особливостях кожного типу мислення дитини. Розглянемо описаний ним приклад образного (художнього) типу мислення: «Дитина мислить образами. Це означає, що слухаючи, наприклад, розповідь учителя про подорожі краплини води, вона малює в своїй уяві і срібні хвилі вранішнього туману, і темну хмару, і гуркіт грому, і весняний дощ. Чим яскравіше в її уявленні ці краплини, тим глибше осмислює вона закономірності природи. Ніжні, чутливі нейрони її мозку ще не зміцніли, їх треба розвивати, зміцнювати» [1, т. 3, с. 33]. Дітям цього типу властиве зачарування гармонією явищ природи, «вони сприймають предмети як єдине ціле, бачать і схід сонця, і чарівні осінні відтінки в уборі дерев, і таємничу лісову хащу. ...В їх сприйманні ніби переважає емоційний елемент, вони більше, здається, пізнають серцем, аніж розумом» [1, т. 2, с. 513]. Такі діти в школі з цікавістю вивчають літературу, люблять читати, захоплюються поетичною творчістю, а у вченні математики постають перед труднощами.

Дітям з логіко-аналітичним (абстрактним), або математичним, мисленням «відкривається передусім не образний, а логічний, причинно-наслідковий

аспект світу». Такі діти «легко помічають причинно-наслідкові зв'язки й залежності, схоплюють думкою коло предметів і явищ, об'єднаних тим чи іншим зв'язком. Вони легко абстрагують, з цікавістю вивчають математику та інші точні науки». Логічний аналіз абстракцій для них такий же цікавий, як і яскраві образи для дітей з художнім мисленням» [1, т. 2, с. 514].

Відповідно до темпу розумових операцій Василь Олександрович виокремив три типи дітей:

- перший – діти з досить жвавою думкою. У таких дітей вона легко переключається з одного об'єкта чи виду діяльності на інший;
- другий – діти зі стійкою зосередженістю. У них «якщо думка зосереджена на чомусь одному, їм важко переключитися на інше» [там само]. Часто вчителі помиляються, приймаючи цю особливість мислення за аномалію в розумовому розвитку;
- третій – діти з уповільненими розумовими процесами. Як засвідчує практика, часто це «розумні, кмітливі діти, але повільність, млявість їхнього мислення дратує педагога; дитина нервує, думка в неї ніби ціпеніє, і дитина взагалі перестає міркувати» [1, т. 2, с. 515].

У період «дитинства мислення» дуже важливо розвивати у дитини як образний, так і логіко-аналітичний елементи мислення. В.Сухомлинський писав: «Вчити мислити, розвивати мислення – це означає розвивати в кожній дитини обидві розумові сфери: образну і логіко-аналітичну, не допускати однобічності, але водночас уміло спрямовувати розумовий розвиток кожної дитини в русло, яке найбільш відповідає її природним нахилам» [там само, с. 514]. Завдяки наявності другої сигнальної системи людина має здатність абстрактно мислити, що розширює її можливості пристосовуватися. Таке мислення виникає шляхом живого споглядання пізнаваних об'єктів і є вищим ступенем пізнавальної діяльності дитини. Воно також дає можливість отримувати «вірне уявлення про зовнішній світ, не маючи з ним безпосереднього контакту. Це є основою всієї системи освіти». Опановувати абстрактні істини дитина повинна навчитися ще в початковій школі. Це легко зробити на основі казки. Адже, на думку педагога: «В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного» [1, т. 3, с. 177].

Казкові образи – емоційно забарвлені, вони ніби живуть у свідомості дитини. Тому і в житті учнів Павліша казка була певним періодом переходу від конкретного до абстрактного. З цією метою павлівський учений спільно з дітьми обладнав Кімнату казки, Куточок мрій, Острів Чудес. Він зазначав: «Те, що робиться в першому, другому класах – коли діти складають казки, – відображається на мисленні дитини у восьмому, в дев'ятому, в десятому. Там тільки побачиш результати виховання справжнього, логічного мислення. Немає взагалі у дидактиці і педагогіці таких методів чи методичних прийомів, які б могли забезпечити «рішучий

перелом», як кажуть, протягом місяця, тижня. Багато потрібно прикласти сил, щоб зробити дітей думаючими, розвиненими, добре встигаючими» [2, с. 2].

У період «дитинства мислення» людина обов'язково має пройти через «період розумових вправ», сутність якого полягає в тому, що дитина бачить живий образ, потім створює цей образ в уяві. У цих двох сходинках розумової діяльності немає, на думку Василя Сухомлинського, ніякої суперечності. Тому що фантастичний образ казки існує для дитини як яскрава реальність. У період «дитинства мислення» важливим є й те, щоб педагог не давав дитині знання в готовому вигляді, а навчив її думати, приймати рішення. Це формує в неї самостійність мислення, допитливість розуму. Означений період характеризується ще й тим, що у дитини формується якісно нове мислення, пов'язане з опануванням розумових операцій, основу яких становлять аналіз і синтез. Уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати можна сформулювати шляхом спостереження, експериментування, ознайомлення з навколишнім світом, художньою літературою. У цей період недопустимі механічне запам'ятовування різнобічної, хаотичної інформації, копіювання міркувань дорослих.

Отже, Василь Олександрович вважав, що навчити дитину мислити можна, лише дотримуючись певних принципів педагогічної діяльності:

- навчально-виховний процес має будуватися так, аби дитина оптимально напружувала інтелектуальні зусилля, брала активну участь у процесі пізнання;

- інтелектуальна сфера має бути взаємопов'язана з емоційною, бо емоції (інтелектуальні, моральні, естетичні) активізують процес пізнання;

- дошкільний та молодший шкільний вік – період для максимального розвитку наочно-образного мислення з поступовим переходом до абстрактного (теоретичного). Найкращим засобом розумового розвитку є природа.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1–5 / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976–1977.
2. Сухомлинский В.А. Человек неповторим: [Монография] / В.О. Сухомлинский. – ЦДАВО України. – 1960. – Ф. 5097, Оп.1, Од. збер. 87. – 207 арк.

Анотації

Тетяна КОЧУБЕЙ

Лінгводидактичні основи розвитку мислення дитини у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського

У статті на основі лінгводидактичних принципів висвітлено теоретичні ідеї та практичний досвід Василя Сухомлинського щодо розвитку мислення дитини. Акцентовано, що у період «дитинства мислення» учень має бути найближче до джерела думки

– природи, що дає йому можливість одночасно бачити, слухати, переживати і думати. Наголошено, що у Школі радості Василь Сухомлинський навчав дітей не лише писати і читати, а й відчувати аромат слова, бачити його найтонші відтінки. Обґрунтовано, що важливого значення у розвитку мислення педагог надавав казці та «періоду мислення», протягом якого людина обов'язково має пройти через «період розумових вправ». Його сутність пов'язана з тим, що дитина бачить живий образ, потім створює цей образ в уяві.

Ключові слова: лінгводидактика, розвиток мислення дитини, «дитинство мислення».

Татьяна КОЧУБЕЙ

Лингводидактические основы развития мышления ребёнка в педагогическом наследии Василия Сухомлинского

В статье на основе лингводидактических принципов освещены теоретические идеи и практический опыт Василия Сухомлинского относительно развития мышления ребёнка. Акцентировано, что в период «детства мышления» ребёнок должен быть ближе к источнику мысли – природе, что даёт ему возможность одновременно видеть, слышать, переживать и думать. Отмечено, что в Школе радости Василий Сухомлинский учил детей не только писать и читать, но и чувствовать аромат слова, видеть его тончайшие оттенки. Обосновано: важное значение в развитии мышления педагог придавал сказке и «периоду мышления», в течение которого человек обязательно должен пройти сквозь «период умственных упражнений», суть которого заключается в том, что ребенок видит живой образ, потом создаёт этот образ в воображении.

Ключевые слова: лингводидактика, развитие мышления ребёнка, «детство мышления».

Tetyana KOCHUBEY

Linguo-didactic foundations of development of child's thinking in pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi

In the context of linguodidactic principles the theoretical ideas and practical experience of Vasyl Sukhomlynskyi about development of child thinking are highlighted. The article is focused on the thought that during the childhood the child's thinking should be the closest to the source of the thought – to the nature, that enables it to simultaneously see, hear, experience and think. The article emphasizes that in the «School of Joy» Vasyl Sukhomlynskyi taught the children not only to read and to write, but also to feel the fragrance of a word, to see its subtle shades. He paid a special attention in the development of thinking to a fairy tale and «thinking period», during which the person has to go through a «period of mental exercises,» the essence of which is that the child sees a live image, and then creates that image in his imagination.

Keywords: linguodidactics, the development of child's thinking, «childhood thinking».